

“A u mjestu samo jedna gostionica, neugledna i vlažna i – ništa više”: O razvojnom putu turizma i participaciji u gospodarstvu pojedinih mjesta Puljštine od 1960-ih do 1980-ih

IVAN ŽAGAR

Pula, Republika Hrvatska

Razvitak turizma u socijalističkoj Hrvatskoj po završetku Drugoga svjetskog rata bio je otežan zbog niza razloga: uništeni su, devastirani i zapušteni dijelovi prijeratnih turističkih kapaciteta, politička i gospodarska kriza bila je prisutna ne samo u Jugoslaviji nego i na potencijalnim tržištima istočne i zapadne Europe – što je osnovni preduvjet kretanja gostiju, a težište poslijeratnoga razvoja stavljeno je na razvitak industrije, pa turizam u prvo vrijeme ima marginalnu ulogu. U Istri je stanje pansiona, hotela i prateće ponude bilo zadovoljavajuće i oni su relativno brzo mogli biti stavljeni na raspolaganje gostima. U drugoj polovini 1940-ih i tijekom 1950-ih počinje se različitim mjerama stimulirati domaće goste da provode godišnji odmor izvan mjesta stanovanja, što se može označiti kao ulazak turizma u domenu svakodnevnoga života “novoga socijalističkog čovjeka”, ali i jačanje svijesti o turizmu kao gospodarskoj grani od interesa za cijelu državu. Iduća etapa razvoja turizma, osobito inozemnoga, u socijalističkoj Hrvatskoj počinje 1960-ih zbog najmanje dva razloga: jedan je nagli gospodarski uzlet u poslijeratnoj Europi, a drugi ukidanje viza 1963. za stanovnike država s kojima je Jugoslavija imala diplomatske odnose. Otvaranje granica strancima i puštanje u promet pulske zračne luke 1967. bio je poticaj davateljima turističkih usluga južne Istre da povećaju svoje kapacitete i razinu ponude. Ipak, glavni je cilj ovoga rada odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri turizam participira u gospodarstvu pojedinih mjesta Puljštine (Banjole, Medulin, Pomer, Premantura) te pratiti taj proces od 1960-ih do kraja 1980-ih.

Ključne riječi: povijest turizma, Istra, Banjole, Medulin, Pomer, Premantura, gospodarstvo.

Uvod

Prvi zdravstveno-odmorišni centri na istočnoj jadranskoj obali pojavljuju se 1880-ih, no tek nakon Drugoga svjetskog rata dobivaju obilježja masovnih turističkih odredišta koja postaju važni društveni i ekonomski čimbenici. U ovom će se radu iznijeti rezultati istraživanja razvojnoga puta turizma na primjeru pojedinih manjih mjesta Puljštine: Banjola, Medulina, Pomera i Premanture, te odgovoriti na pitanje u kolikoj mjeri od početka 1960-ih do kraja 1980-ih on participira u

gospodarstvu toga područja: kao marginalna pojava ili fenomen od širega značenja za lokalnu zajednicu.¹

Problematika turizma u hrvatskoj je znanstvenoj historiografiji relativno slabo zastupljena tema: početkom 2000-ih otvorio ju je povjesničar Igor Duda s nekoliko članaka u domaćim² i stranim časopisima³ te brojnim poglavljima u svojim knjigama.⁴ Tomu treba dodati zbornik radova *Sunčana strana Jugoslavije*, koji je 2013. preveden s engleskoga izvornika, u kojem se nalazi 12 radova većinom stranih povjesničara na temu turizma u socijalističkoj Hrvatskoj.⁵ Prazan prostor u domaćoj historiografiji popunjava zadovoljavajući broj radova iz drugih humanističkih znanosti i disciplina, posebice ekonomike turizma i turističke i socijalne geografije, čiji su rezultati u određenoj mjeri zastupljeni u ovom radu. Uz objavljenu literaturu, za potrebe ovoga istraživanja koristile su se novine, tjednici i mjesečnici, statistički godišnjaci te usmeni izvori. Uza sve to u radu će, da bi se što preciznije dao odgovor na ciljeve istraživanja, biti prikazane brojke o kretanju gostiju u naznačenom razdoblju, pregled gospodarskih grana na koje je turizam izravno ili neizravno imao utjecaj te naposljetku njegov ukupan udio sa srodnim djelatnostima u gospodarstvu područja.

Razvitak turizma u socijalističkoj Hrvatskoj po završetku Drugoga svjetskog rata bio je otežan zbog niza razloga: uništeni su, devastirani i zapušteni dijelovi prijeratnih turističkih kapaciteta, politička i gospodarska kriza bila je prisutna ne samo u Jugoslaviji nego i na potencijalnim tržištima istočne i zapadne Europe – što je osnovni preduvjet kretanja gostiju, a težište poslijeratnoga razvoja stavljeno je na razvitak industrije, pa tu-

¹ Ova su mjesta izabrana zbog izrazite okrenutosti turizmu i na njihovu se primjeru može dati odgovor na istraživačko pitanje. Ostala manja mjesta Puljštine ili se uopće nisu bavila turizmom ili je to bilo ograničenoga intenziteta. Fažana je bila iznimka zbog svojega iznimnog položaja na moru, ali i "hendikepa" što se nalazi nasuprot Brijuna, rezidencijalnoga otočja predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita, zbog čega u njoj gotovo nije postojao međunarodni turizam.

² Igor DUDA, "Osvajanje vremena i prostora. Dokolica kao užitak dugog devetnaestog stoljeća", *Kolo*, 21/2001., br. 1, 5.-50.; ISTI, "I vlakom na vikend. Prilog socijalnoj i kulturnoj povijesti slobodnoga vremena u Hrvatskoj krajem 1960-ih", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 34/2002., br. 3, 659.-678.; ISTI, "Dokono mnoštvo otkriva Hrvatsku. Engleski turistički vodiči kao izvor za povijest putovanja na istočnu jadransku obalu od 1958. do 1969.", ČSP, 35/2003., br. 3, 803.-822.; ISTI, "Samo-posluga kao vijest dana. Počeci suvremenog potrošačkog društva 1950-ih i 1960-ih godina", *Problemi sjevernog Jadrana*, 8/2003., 267.-278.

³ Igor DUDA, "Adriatic for All: Summer Holidays in Croatia", u: *Remembering Utopia. The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, ur. Breda Luthar i Maruša Pušnik, Washington, 2010., 289.-311.; ISTI, "Workers into Tourists. Entitlements, Desires and the Realities of Social Tourism under Yugoslav Socialism", u: *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Budapest – New York, 2010., 33.-68.; ISTI, "What to do at the Weekend? Leisure for Happy Consumers, Refreshed Workers, and Good Citizens", u: *Yugoslavia's Sunny Side*, 303.-334.; ISTI, "Rijetki trenuci odmora. Tito i slobodno vrijeme", *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, Beograd, 2011., 313.-328.

⁴ Igor DUDA, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Zagreb, 2005.; ISTI, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevi život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb, 2010.

⁵ *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Zagreb, 2013.

rizam u prvo vrijeme ima marginalnu ulogu.⁶ U Istri je stanje pansiona, hotela i prateće ponude bilo zadovoljavajuće: Opatija i Lovran raspolagali su sa 4500 kreveta, a kapaciteti na Brijunima i Lošinju u najkraćem su roku, uz manje popravke i nabavu inventara, mogli biti stavljeni na raspolaganje gostima.⁷ U drugoj polovini 1940-ih i tijekom 1950-ih počinje se raznim mjerama – uvođenjem plaćenih godišnjih odmora, promidžbenim izložbama Turističkoga saveza Hrvatske (i Jugoslavije), propagandnim člancima u dnevnim novinama, tjednicima i mjesečnicima te poticajima sindikata⁸ – stimulirati domaće goste da provode godišnji odmor izvan mjesta stanovanja, što se može označiti kao ulazak turizma u domenu svakodnevnoga života "novoga socijalističkog čovjeka", ali i jačanje svijesti o njemu kao gospodarskoj grani od interesa za cijelu državu.⁹

Sljedeća etapa razvoja turizma, osobito inozemnoga, u socijalističkoj Hrvatskoj počinje 1960-ih. Događa se to iz najmanje dva osnovna razloga: jedan je nagli gospodarski uzlet u poslijeratnoj Europi – "zlatno doba",¹⁰ a drugi ukidanje viza 1963. državljanima svih zemalja s kojima je Jugoslavija imala diplomatske odnose.¹¹ Otvaranje granica strancima i puštanje u promet pulske zračne luke 1967. bio je poticaj davateljima turističkih usluga južne Istre da povećaju svoje kapacitete i razinu ponude.¹²

Medulin

Događaj koji prethodi turističkim gibanjima u spomenutim mjestima svakako je posjet "specijalne komisije stručnjaka" sastavljene na inicijativu ministra trgovine i snabdijevanja Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1947., koja je imala utvrditi turistički potencijal Medulina pregledom njegove obale. U nizu točaka izrazila se povoljno te je dala prijedloge o uklanjanju nedostataka nužnih za razvitak mjesta.¹³ Već je sljedeće godine na prostoru današnjega autokampa "Medulin" na poluotoku Pineti¹⁴ formirana ljetna kolonija u kojoj su boravili osnovnoškolci, u prvo vrijeme iz

⁶ Usp. Boris VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb, 2005., 133., 162.; Ivan BLAŽEVIĆ, *Turizam Istre*, Zagreb, 1984., 120.

⁷ Darko DUKOVSKI, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*, Pula, 2001., 181.

⁸ I. DUDA, *U potrazi za blagostanjem*, 76.-93.

⁹ B. VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, 147.

¹⁰ I. DUDA, *U potrazi za blagostanjem*, 37.

¹¹ B. VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, 138.

¹² Usp. "Pula dobila aerodrom", *Glas Istre* (Pula), 28. XI. 1966, 1.; B. VUKONIĆ, *Povijest hrvatskog turizma*, 158.

¹³ O povijesti turizma u Medulinu iscrpno je pisao geograf dr. Ivan Blažević: Ivan BLAŽEVIĆ, "Razvojni put i prekretničko značenje turizma u Medulinu", *Prilozi o zavičaju: Medulin, Savičenta, Sutivanac*, Pula, 1983., 123.-150.

¹⁴ Pineta, Kašteja, Bijeca i Borik varijacije su imena poluotoka – područja današnjega autokampa "Medulin". Potonja tri najviše su se koristila do kraja Prvoga svjetskog rata, kada je pod utjecajem talijanskoga jezika u uporabu ušao naziv "Pineta" – zbog represalija tijekom talijanske vladavine (1918. – 1943.) omražen u starijoj generaciji Medulinaca. Ipak, stječe se dojam da do danas prevladava u većem dijelu lokalnoga stanovništva, pa će se dalje u radu koristiti taj naziv.

svih krajeva Hrvatske, pa tako i Pule,¹⁵ a poslije isključivo iz Zagreba.¹⁶ Bijahu to djeca poginulih pripadnika narodnooslobodilačkoga pokreta, žrtve rata, fizički slabiji mališani i najbolji učenici.¹⁷ Kolonija je zauzimala oko polovice poluotoka, a ostatak je bio "slobodan" za korištenje domaćemu stanovništvu.¹⁸

Dolasci stranih i domaćih turista 1950-ih otežani su ponajviše zbog loše prometne povezanosti, tj. loših cesta. Medulin je s Pulom nakon Drugoga svjetskog rata povezan istim autobusnim prijevoznikom kao i prije njega: Cesare Torta bavio se prijevozničkim uslugama od 1937. do druge polovine 1940-ih, kada se s obitelji iseljava u Italiju, a lokalno stanovništvo ostaje bez organiziranoga prijevoza.¹⁹ Idućih desetak godina usluge transporta pruža jedan od mještana vlastitim kamionom, a u drugoj polovini 1950-ih uvodi se autobusna linija koja dva puta dnevno povezuje Banjole, Pomer, Medulin i ostala sela s Pulom.²⁰ Prva asfaltirana cesta puštena je u promet 1961. preko okolnih sela Šišana i Ližnjana,²¹ izazvavši brojne prosvjede Medulinaca što nisu izravno povezani s najvećim istarskim gradom.²²

Istovremeno se Medulin, kao i Premantura, u biltenu *Domaći turizam* Turističkoga saveza kotara Pula iz 1957. našao među izletištim, a krajem desetljeća oko Pinete se spontano okupljaju prvi strani kamperi sa šatorima, koji iz godine u godinu rade sve veći pritisak na mjesto.²³ To je za posljedicu imalo osnivanje Turističkoga društva u Medulinu 1958., čiji je cilj bio službeno otvoriti autokamp, organizirati iznajmljivanje soba te urediti mjesto – javila se inicijativa za postavljanje vodovoda, asfalta, rasvjete i dr. Članovi društva organiziraju primanje i slanje gostiju u privatni smještaj i autokamp, kategoriziraju sobe u mjestu, podižu sanitarni čvor u autokampu, gostima naplaćuju turističku taksu, organiziraju tečaj za iznajmljivače soba, pošumljavaju poluotok Vižulu te daju prijedlog za modernizaciju izravne ceste Medulin – Pula, koja je u tom razdoblju još uvijek neasfaltirana.²⁴

¹⁵ Usp. "Pula", *Glas Istre*, 11. VI. 1948., 2.; "Djeca iz Zagreba u Medulinu", *Glas Istre*, 10. IX. 1952., 2.

¹⁶ I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 136.

¹⁷ "Pula", *Glas Istre*, 11. VI. 1948., 2.

¹⁸ Godine 1954. sklopljen je ugovor između Općine Pula i Grada Zagreba o korištenju polovice Pinete. Ugovor je sklopljen na 50 godina, a vrijedio je od 1948., uz uvjet da uprava kolonije podigne o svojem trošku niz čvrstih objekata. Kako oni to nisu učinili, početkom 1970-ih odmaralište za djecu premješteno je u uvalu Vinjole između Budave i Raškoga kanala, vidi: I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 137.

¹⁹ Usp. "Bagni alla pineta di Medolino", *Corriere Istriano* (Pula), 17. VII. 1932., 2.; I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 135.

²⁰ Izjavu dala Anica Ramić, rođ. 20. ožujka 1939. u Medulinu, autoru teksta 29. lipnja 2012. u Medulinu. To potvrđuje članak, iako ne govori o točnoj godini uspostavljanja linije, u *Glasu Istre* iz svibnja 1958. godine: "Zabilježeno u Medulinu", *Glas Istre*, 1. V. 1958., 5.

²¹ Mario KLARIĆ, *Stare vjetrenjače u medulinskom zaljevu*, Medulin, 1962., 12.

²² Izjavu dao Vladislav Lorencin, rođ. 29. prosinca 1927. u Medulinu, autoru teksta 21. lipnja 2012. u Medulinu.

²³ *Domaći turizam. Informativni bilten za 1957. godinu*, Turistički savez Kotara Pula, Pula, 1957., 5.

²⁴ Usp. Izjavu dao Vladislav Lorencin. I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 137.-139.

Medulin je pod utjecajem Turističkoga društva 1960-ih postavio strategiju izgradnje čisto turističkoga mjesta širenjem ponude i povećanjem kapaciteta, što se može pratiti po statističkim podacima o broju gostiju. Od sredine 1950-ih do kraja 1960-ih registriran je porast broja gostiju za 400% (tablica 1), zbog čega se polagano počinje mijenjati gospodarska slika ovoga područja. Zbog permanentnoga rasta broja gostiju autokamp sredinom 1960-ih biva nakratko predan na upravljanje profesionalnomu hotelskom poduzeću "Veruda", ali je zbog nepridržavanja ugovorenih obveza 1967. vraćen pod okrilje Turističkoga društva.²⁵

Uz progresivni razvoj mjesta i povećanje broja gostiju postoje i teškoće: 1965. u Medulinu radi "samo jedna gostionica, neugledna i vlažna i – ništa više", što upućuje na još uvijek nedovoljno izgrađenu svijest o suvremenim turističkim tokovima.²⁶ S druge strane, članovi uprave spomenute dječje kolonije razmišljaju o osnivanju internacionalnoga rekreacijskog centra za mlade, što se na kraju nije realiziralo, a sredinom 1970-ih odmaralište se i službeno iseljava iz Medulina, zbog čega autokamp udvostručuje svoje kapacitete.²⁷ Sezone 1965./66. ugostiteljska se ponuda širi otvaranjem dvaju restorana, koje u listopadu 1966. posjećuje predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josip Broz Tito u pratnji Vladimira Bakarića, predsjednika Saveza komunista Hrvatske, i drugih onodobnih političara republičke, gradske i mjesne razine.²⁸

Druga polovina 1960-ih donosi brojna poboljšanja, poput asfaltiranja izravne ceste Pula – Medulin na trasi današnje Medulinske ceste, što je bio veliki korak u formiranju infrastrukturnih preduvjeta razvoja komercijalnoga turizma.²⁹ Međutim, najveći je iskorak napravljen 1968. osnivanjem profesionalnoga poduzeća *Medulinska rivijera*, koje je zapošljavalo više od 20 djelatnika.³⁰ U samo nekoliko mjeseci dobiven je kredit za gradnju hotela *Medulin*, koji je bio spreman za sezonu 1969. godine.³¹ Nastavljeno je s gradnjom hotela *Mutila*, koji je uz zabavni centar *Summer Club* svečano otvoren pred sezonu 1970.,³² a u jesen i treći hotel – *Belvedere*,³³ koji je 1979. naknadno dograđen u svoj konačni oblik.³⁴ Naturistički kamp Kažela i benzinska crpka pušteni su u promet 1971., čime je Medulin,³⁵ uz otvaranje većega broja ugostiteljskih i drugih objekata te gradnju obiteljskih kuća sa sobama za najam, zaokružio svoj turistički izgled za iduća

²⁵ I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 139.

²⁶ "Medulin će postati rekreacioni centar Puljana", *Glas Istre*, 28. V. 1965., 4.

²⁷ "Medulin – budući internacionalni rekreacioni centar za djecu", *Glas Istre*, 20. VIII. 1965., 7.

²⁸ Usp. Izjava Vladislava Lorencina; "Tito u Banjolama i Medulinu", *Glas Istre*, 21. X. 1966., 1.

²⁹ To je vjerojatno učinjeno između 1966. i 1969. godine; usp. Izjavu dala Anica Ramić; Izjavu dao Đino Brnobić, rođ. 13. ožujka 1938. u Borutu, autoru teksta 4. srpnja 2012. u Medulinu.

³⁰ Poduzeće osniva *Turističko društvo Medulin*. Usp. "Sadržaj" hvata korak sa smještajem", *UT: Ugostiteljstvo i turizam*, br. 5/1969., 11.; I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 139.

³¹ "Uskoro novi hotel", *Glas Istre*, 23. VIII. 1968., 1.

³² "Cilj: 50 tisuća turista dnevno", *Glas Istre*, 17. VIII. 1970., 5.

³³ "I Medulin pred rekordom", *Glas Istre*, 23. VII. 1971., 5.

³⁴ "Kompletiran hotel 'Belvedere'", *Arenaturist (Pula)*, br. 57/1979., 1.

³⁵ "I Medulin pred rekordom", *Glas Istre*, 23. VII. 1971., 5.

dva desetljeća. Pregledom statistike, broj dolazaka turista povećao se od 1966. do 1976. za preko 300% (tablica 1),³⁶ čime Medulin stasa u ozbiljno turističko mjesto koje će prema prometu gostiju do kraja 1970-ih premašiti neka mondena prijeratna mjesta poput Hvara, Lovrana, Raba itd.³⁷

Iz toga razdoblja datira i neuspjeli pokušaj stvaranja turističko-zdravstvenoga centra od Medulina. Naime, uprava *Medulinske rivijere* iznosi u javnost podatak da se u dijelu zaljeva nalazi blato ljekovitih svojstava, što je utvrdila skupina stručnjaka beogradskoga Medicinskog fakulteta, no naposljetku ta inicijativa nije realizirana.³⁸

Ekspanziju turizma, ne samo u granicama lokalnoga nego i šire, nakratko zaustavlja energetska kriza u svijetu 1973./74., zbog koje neka od turističkih mjesta zastupljenih u radu bilježe pad broja gostiju.³⁹ Primjerice, u Medulinu i Pomeru zabilježeno je 20% manje dolazaka te će se oni vraćati na prijašnju razinu idućih pet-šest godina, a Banjole i Premantura ostali su na približno istim brojkama čitavo to razdoblje. Paralelno s krizom 1974. najjača turistička poduzeća s Puljštine – *Veruda, Riviera, Turist biro* i *Medulinska rivijera* – spajaju se u novu tvrtku *Arenaturist*, koja na tom području ima veliki dio kapaciteta u svojem okrilju.⁴⁰

U drugoj polovini 1970-ih nastavlja se izgradnja infrastrukturnih objekata, zbog čega se širi turistička ponuda: 1976. modernizirana je Medulinska cesta, koja sa svojih 7 m širine i ispravljenom trasom dobiva konačni oblik,⁴¹ a počinje i razvitak sportskoga turizma.⁴² Naime, *Belvedere* je jedini od triju hotela imao grijanje, pa samim time i mogućnost rada zimi. Počevši s nogometnom ekipom Galenika iz Zemuna, koja 1975. prvi put dolazi na zimske pripreme, produžuje se sezona, što ovaj hotel čini radnim gotovo cijele godine. Postojeća su nogometna igrališta rekonstruirana te dograđena nova, što je za posljedicu imalo dolazak reprezentacije Jugoslavije na 14-dnevne pripreme neposredno pred Svjetsko nogometno prvenstvo u Španjolskoj 1982. godine.⁴³ Zahvaljujući toj reklami do izbijanja rata 1991. zimske je stanke ovdje odrađivala Omladinska nogometna reprezentacija Jugoslavije i mnogi sportski klubovi iz Jugoslavije i inozemstva – od poznatijih Dinamo, Hajduk i Crvena zvezda.⁴⁴

³⁶ "Promet turista u mjestima primorskih općina SRH", u: *Dokumentacija: Promet turista u primorskim mjestima 1966., 1976.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1967., 1977.

³⁷ I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 141.-142.

³⁸ Usp. "Medulinsko blato ljekovito", *Glas Istre*, 7. VII. 1970., 5.; "Medulin – turističko-zdravstveni centar?", *Glas Istre*, 15. VII. 1970., 5.

³⁹ "Skupo gorivo koči 'boom'", *UT: Ugostiteljstvo i turizam*, br. 3/1974., 4.

⁴⁰ Usp. "Arenaturist d. d. Pula", *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., 26.; "Optimizam za ovu sezonu", *UT: Ugostiteljstvo i turizam*, br. 2/1975., 4.

⁴¹ "Otvorena cesta Pula-Medulin", *Arenaturist*, br. 6/1976., 5.

⁴² "Medulin meka za sportaše", *Arenaturist*, br. 53/1979., 8.

⁴³ "Sportski poligon u Medulinu", *Arenaturist*, br. 67/1980., 1.

⁴⁴ Izjavu dao Đino Brnobić. Brnobić je jedan od zaslužnijih za promociju Medulina kao mjesta za zimske pripreme sportaša.

Premantura

Premantura je nakon Drugoga svjetskog rata selo sa tristotinjak stanovnika, koji su se vjerojatno bavili istim djelatnostima kao i prije rata: poljoprivredom, ribarstvom i stočarstvom.⁴⁵ Modernizacija sela započinje 1950-ih, kada se uvodi autobusna linija, koja u prvo vrijeme bijelom cestom prometuje samo tri puta tjedno,⁴⁶ zbog čega mnogi Premanturci pronalaze posao u Puli.⁴⁷ Selo u tom razdoblju proživljava niz promjena: pomalo se napuštaju ribarstvo i poljoprivreda, od prijeratnih 2000 ovaca ostalo je veoma malo, a samo je selo doživjelo veliki migracijski val – dio stanovnika iselio se u velike gradove tadašnje države (Rijeka, Zagreb, Beograd), dio u Italiju, a useljavanje koje je potrajalo idućih desetljeća dovodi ljude iz svih krajeva Jugoslavije kao i dio stanovništva iseljenog iz Premanture između dva svjetska rata.⁴⁸ Turizam, ako ga je uopće moguće tako nazvati, u prvoj se polovini 1950-ih temelji na dolascima Zagrepčana i Talijana premanturskih korijena i njihovih obitelji na odmor u ljetnim mjesecima. "Nije bilo ni struje ni vode, ni metra asfalta. Nije bilo nikakvog prijevoza za okolinu, osim barkom za Medulin ili Pomer."⁴⁹

U drugoj polovini desetljeća u mjestu je osnovano odmaralište *Zavoda za socijalno osiguranje Čakovec*, čiji su zaposlenici dolazili da bi "koristili sve te ljepote, sve te blagodati sunca, mora, šuma – da obnove svoje snage".⁵⁰ Pored spomenutog objekta, 1963. u Premanturi je osnovan niz nekomercijalnih kampova slovenskih organizacija i poduzeća poput *Počitniške zveze Slovenije Kranj*, *TVD Partizan Ljubljana* i *Ljubljanske banke*. Iste su godine registrirani prvi privatni iznajmljivači, a pravi zamah turizam ovoga kraja dobiva nakon asfaltiranja ceste Pula – Premantura u drugoj polovini 1960-ih, koja je modernizirana zbog posjeta predsjednika Josipa Broza Tita vojnim vježbama Jugoslavenske narodne armije na Kamenjaku.⁵¹ Godine 1967. otvorena su tri komercijalna autokampa: Stupice, Tašalera i Runke.⁵² Potonji je bio zamišljen kao kamp za kamperska vozila, što je i ostvareno s godinu dana zakašnjenja, a spadao je u red najkvalitetnijih i najvećih turističkih objekata toga tipa na Jadranu.⁵³ Početkom 1970-ih već je imao popratne sadržaje rijetke za ono vrijeme, npr. teniske terene, stazu za minigolf, bočalište, kuglanu, iznajmljivanje bicikala i

⁴⁵ "Premantura – idealno mjesto za cjelodnevne izlete", *Glas Istre*, 13. VI. 1958., 6.

⁴⁶ *Premantura*, ur. Ivan Pauletta Corrado, Zagreb, 2007., 73.

⁴⁷ "Premantura – idealno mjesto za cjelodnevne izlete", *Glas Istre*, 13. VI. 1958., 6.

⁴⁸ *Premantura*, ur. I. P. Corrado, 14., 15., 56.

⁴⁹ *Isto*, 72.

⁵⁰ "Premantura – idealno mjesto za cjelodnevne izlete", *Glas Istre*, 13. VI. 1958., 6.

⁵¹ *Premantura*, ur. I. P. Corrado, 73. Asfalt je postavljen vjerojatno 1966. ili 1967. godine.

⁵² Ljiljana VOJNIĆ, "Premantura u turizmu Općine Pula", u: *Premantura*, ur. Josip Percan, Pula, 1986., 356.

⁵³ Ono što ga je razlikovalo od kampova standardnoga tipa, u kojima su dominirali gosti s vlastitim šatorima, bile su kamp-prikolice – karavane, koje je postavljao kamp i iznajmljivao kao gotov proizvod. Usp. "Karavaning naselje na periferiji Pule", *Glas Istre*, 23. XI. 1967., 5.; Izjavu dala Ivanka Pačić, rođ. 20. prosinca 1951. u Županji, autoru teksta 2. srpnja 2012. u Banjolama.

sandolina. Uslijed neodržavanja sve su kamp-prikolice prodane ili odvezene na otpad i naselje 1979. mijenja svoju namjenu u autokamp klasičnoga tipa.⁵⁴ Produženi krak Premanture, rt Kamenjak, u razdoblju socijalizma više je služio kao vojni poligon, a manje kao kupališno odredište.

Poticaaj ozbiljnijemu razvoju turizma u ovome mjestu dolazi od formiranja Turističkoga društva u Premanturi sredinom 1970-ih, čiji je zadatak bio koordinirati privatne iznajmljivače: naplaćivati turističku taksu, prijavljivati goste, slati goste po sobama te omogućiti telefoniranje, budući da se u njihovu uredu dugo nalazio jedini telefon u mjestu.⁵⁵

Poput Medulina, i Premantura je često imala problema s vodoopskrbom, nedovoljnim brojem sanitarnih čvorova i neuređenom obalom.⁵⁶ U mjestu nije bilo gradnje pansioniskoga i hotelskoga smještaja, nego su prevladavali autokampovi, koji do kraja 1980-ih imaju pod svojim okriljem oko 80% ukupnih kapaciteta.⁵⁷

Banjole

O poslijeratnim Banjolama napisano je jako malo bilo publicističkih bilo znanstvenih djela. Bez proučavanja arhivske građe veoma je teško išta iscrpnije napisati o fenomenu turizma u ovome mjestu prije njegove ekspanzije krajem 1960-ih i tijekom 1970-ih, što nije odlika samo lokalnih nego i globalnih trendova u socijalističkoj Jugoslaviji i šire. U tom se mjestu od 1950-ih nalazilo slovensko odmaralište *Zveza borcev*,⁵⁸ nevelik broj kampera na "divlje" u borovoj šumi uz obalu te nešto gostiju u privatnom smještaju, a statistika za 1954. govori o 10 180 domaćih noćenja uz nepoznat broj gostiju.⁵⁹ Gospodarstvo ovoga područja u sličnoj je situaciji kao u Premanturi, uz iznimku postojanja Tvornice ribljih konzervi "Istra", koja s novim imenom nastavlja raditi i nakon rata. Zapošljava oko 300 ljudi, od toga trećinu iz mjesta, ostatak iz Medulina, Premanture i Pule.⁶⁰ Banjole su jedino mjesto Puljštine koje je u razdoblju socijalizma imalo niz privatnih kampova. Jedini veći, u državnom vlasništvu, bio je autokamp Indije. Smješten u borovoj šumi, 1970-ih i 1980-ih služio je dijelom kao komercijalni prostor, a dijelom kao odmaralište.⁶¹

⁵⁴ "Prodaja kamp kućica", *Arenaturist*, br. 54/1979., 6.

⁵⁵ Izjavu dala Ivanka Pačić.

⁵⁶ Usp. "Premanturska 'vodovodna odiseja'", *Glas Istre*, 9. VIII. 1968., 5.; "Trebalo je dobro zasukati rukave", *Arenaturist*, br. 8/1976., 5.

⁵⁷ Lj. VOJNIĆ, "Premantura", 361.

⁵⁸ Izjavu dala Nena Kos, rođ. 10. travnja 1949. u Karlovcu, autoru teksta 3. srpnja 2012. u Banjolama.

⁵⁹ *Turistički pregled. Glasilo Turističkog saveza Hrvatske*, maj-juni 1955. (iz ovoga korišteni statistički podaci za broj noćenja u Banjolama za 1953. i 1954. u tablici 1).

⁶⁰ "Sredstvima od 100 milijuna dinara proizvodnja bi se podvostručila", *Glas Istre*, 4. IX. 1959., 4.

⁶¹ Izjavu dala Ivanka Pačić.

Pomer

Pomer je nakon Drugoga svjetskog rata postao poznat ne po turizmu nego po uzgajalištu školjaka. Osnivanjem poduzeća "Školjkaš" 1947. u Pomerskom i Vinkuranskom zaljevu započinje uzgoj, no zbog loše organizacije posla uskoro prestaje s radom. Krajem 1950-ih počeo je raditi novi pogon, pa je ovo područje zbog svojih prirodnih predispozicija nastavilo proizvodnju do danas.⁶² Zbog njega će početak turističkih aktivnosti u Pomeru biti pomaknut na kraj 1960-ih, kada doživljava ekspanziju. Po kapacitetima i veličini, bio je najmanje turističko mjesto na ovom području: pored privatnoga iznajmljivanja soba, početkom 1970-ih u promet je pušten autokamp,⁶³ a 1985. izgrađena je ACI marina kapaciteta 200 vezova, što je početak nautičkoga turizma na ovom prostoru.⁶⁴

O teškoćama u turističkoj svakodnevi

Turistička tvrtka *Arenaturist* počinje sredinom 1970-ih izdavati istoimeni mjesecnik, u kojem se često pisalo o teškoćama u turističkoj svakodnevi. Kao najveći problem isticala se vodoopskrba, posebice u Medulinu i Premanturi,⁶⁵ što će u prvospomenutom mjestu biti riješeno tek 1987., postavljanjem odgovarajuće infrastrukture – položene su veće cijevi i napravljen je dodatni spremnik za vodu na brdu Vrčevan.⁶⁶ Od ostaloga se ističu problemi s međunarodnim telefonskim pozivima, što je posljedica zastarjelih centrala, zbog čega "turisti moraju provesti čitav dan u hotelu čekajući vezu s Evropom",⁶⁷ u autokampovima manjak sanitarnih čvorova, neuređenost plaža, varanje gostiju zaokruživanjem cijena na više u ugostiteljskim i drugim opskrbnim objektima,⁶⁸ a pored svega dio recepcionara mijenja devize, ali "za sebe".⁶⁹ To zasigurno nije sve od "crnih" djelatnosti osoblja turističkih organizacija, a ono što je karakteristika gotovo svih razdoblja jesu radovi na popravljaju i prepravljaju cesta u jeku sezone: "Stara priča se nastavlja. S dolaskom turista započinju i radovi na prometnicama."⁷⁰

⁶² Mirjana HRS-BRENKO, "Pomerski zaljev: Uzgoj i istraživanja školjaka", u: *Premantura*, ur. J. Percan, 180.-181.

⁶³ "Sadržaj hvata korak sa smještajem", *UT: Ugostiteljstvo i turizam*, br. 5/1969., 11.

⁶⁴ Izjavu dao Ivica Škec, rođ. 4. svibnja 1961. u Rijeci, autoru teksta 20. srpnja 2012. u Pomeru.

⁶⁵ Usp. "Kamp problematika", *Arenaturist*, br. 2/1976., 3.; "Voda i kadrovi najveći problem", *Arenaturist*, br. 59/1979., 3.

⁶⁶ "Sezona počinje u patikama", *AT novine* (Pula), br. 1/1987., 7.

⁶⁷ "Puno neriješenih problema", *Arenaturist*, br. 58/1979., 4.

⁶⁸ "Zaokruživanje na više", *Arenaturist*, br. 6/1977., 8.

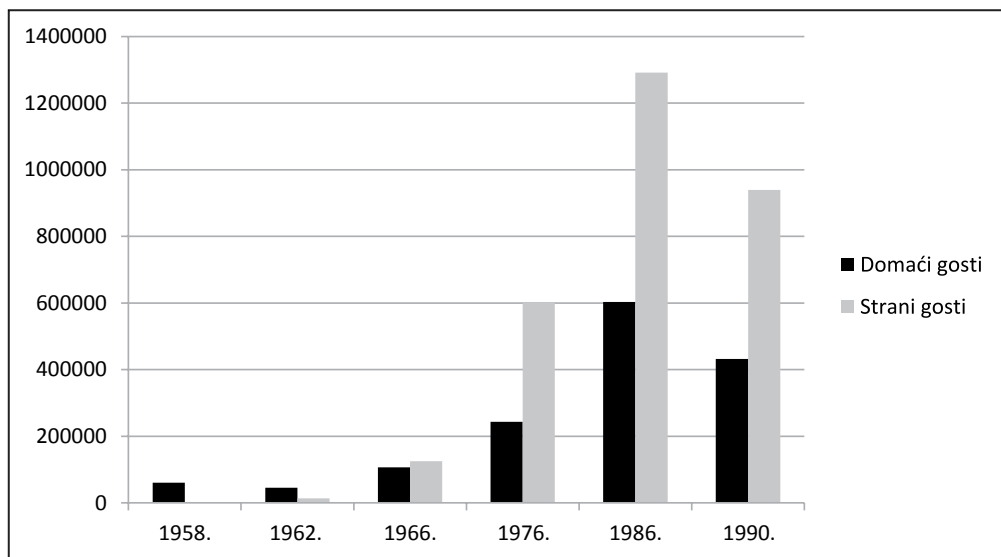
⁶⁹ "Mijenjali i za – sebe", *Arenaturist*, br. 7/1977., 1.

⁷⁰ "Puno neriješenih problema", *Arenaturist*, br. 58/1979., 4.

Statistika o broju gostiju

U spomenutim mjestima Puljštine od ranih 1950-ih do druge polovine 1960-ih dominiraju domaći gosti, kada se situacija rapidno mijenja u korist stranaca (graf 1),⁷¹ najvjerojatnije zbog ukidanja viznoga režima 1963. te boljih gospodarskih prilika u državama zapadne Europe.⁷² Analizom statističkih podataka dolazi se do zaključka da udio stranih gostiju zajedno od početka 1960-ih do kraja 1980-ih varira između 60 i 70% (tablica 1),⁷³ a prema zemljama iz kojih dolaze dominiraju turisti iz Savezne Republike Njemačke, iza kojih su Austrijanci, Talijani, Britanci, Čehoslovaci, Nizozemci i Francuzi (graf 2). Isto je tako razvidno da veliku većinu stranaca čine gosti iz zapadnoga – gospodarski razvijenoga dijela Europe, što je vjerojatno utjecalo na masovnu prenamjenu nekomercijalnoga u komercijalni smještaj na državnoj razini, ali su u tom smislu vidljive i promjene iz perspektive individualnih davatelja turističkih i popratnih usluga – u ugostiteljstvu, trgovini i drugim uslužnim djelatnostima.

Graf 1. Omjer noćenja domaćih i stranih gostiju u mjestima Puljštine (1958. – 1990.)

⁷¹ "Promet turista u mjestima primorskih općina SRH", u: *Dokumentacija: Promet turista po primorskim mjestima (općinama) 1958., 1962., 1966., 1976., 1986.*, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1959., 1963., 1967., 1977., 1987.; "Promet turista u mjestima primorskih općina RH", u: *Dokumentacija: Promet turista u primorskim općinama, 1990.*, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1991.

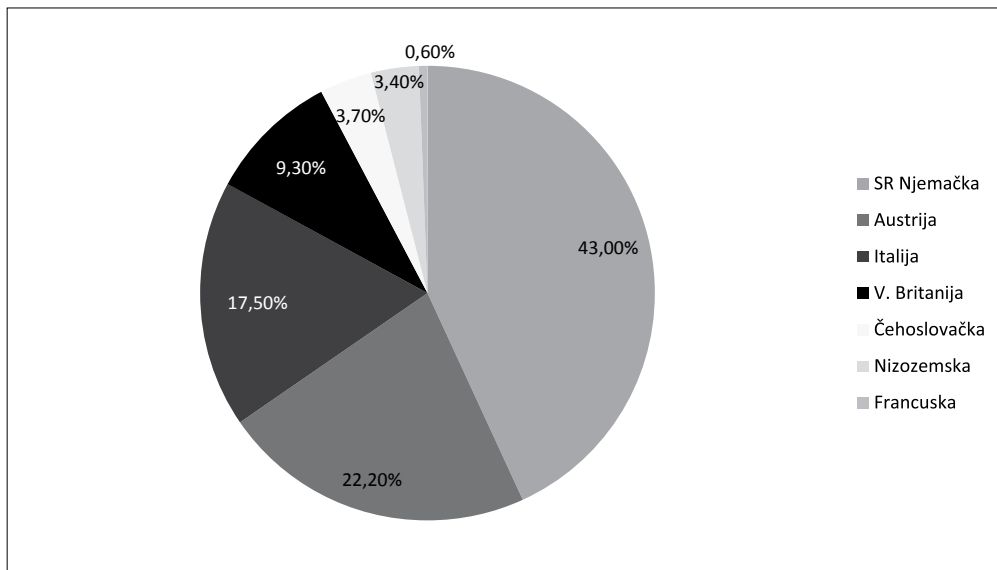
⁷² Vidi I. DUDA, *U potrazi za blagostanjem*, 37.

⁷³ Vidi bilj. 71.

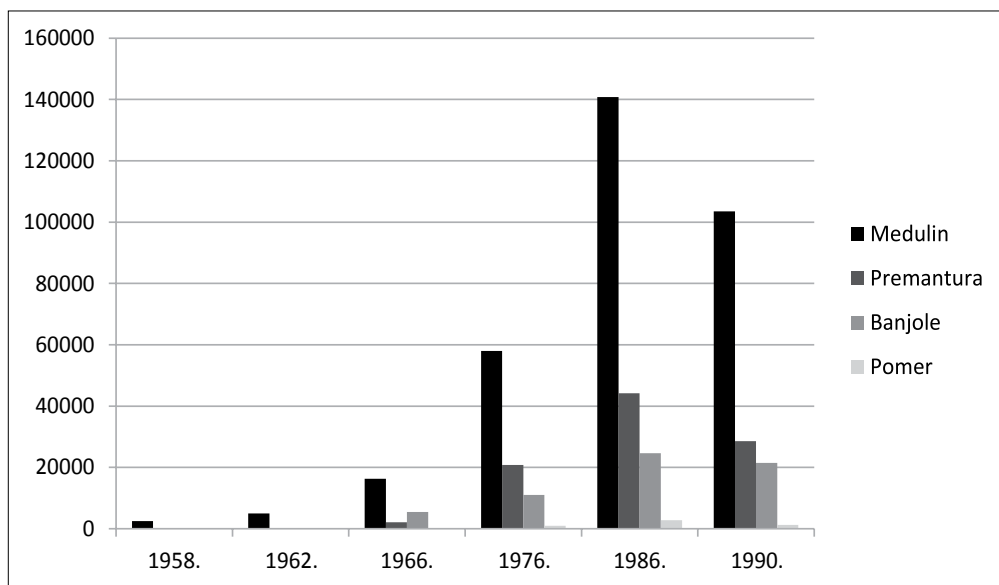
Tablica 1. Broj gostiju i noćenja u izabranim mjestima Puljštine (1958. – 1990.)

Godina	Mjesto	Broj gostiju (u zagradi stranaca)	Broj noćenja (u zagradi stranaca)
1958.	Medulin	2500 (0)	61 000 (0)
1962.	Medulin	5003 (1089)	59 289 (13 627)
1966.	Banjole	5493 (802)	60 386 (4744)
	Medulin	16 331 (13 159)	143 143 (117 124)
	Pomer	199 (61)	2458 (536)
	Premantura	2114 (284)	26 219 (2987)
1976.	Banjole	10 985 (3497)	101 031 (35 842)
	Medulin	57 986 (43 438)	529 883 (441 865)
	Pomer	981 (770)	9108 (7511)
	Premantura	20 786 (10 524)	205 305 (116 409)
1986.	Banjole	24 602 (11 301)	230 473 (107 888)
	Medulin	140 810 (90 847)	1 223 680 (920 579)
	Pomer	2829 (2 314)	29 659 (22 777)
	Premantura	44 220 (26 685)	411 018 (240 153)
1990.	Banjole	21 488 (6 547)	174 588 (60 371)
	Medulin	103 528 (78 004)	929 007 (732 470)
	Pomer	1290 (1031)	11 824 (8249)
	Premantura	28 569 (16 428)	256 210 (138 156)

Graf 2. Država odakle dolaze gosti u mjestima Puljštine (1966. – 1990.)

Graf 3. Broj gostiju u izabranim mjestima Puljštine ukupno (1958. – 1990.)

Gledano u brojkama, Medulin je, kao i druga mjesta Puljštine, bilježio gotovo stalan rast broja gostiju i noćenja od sredine 1950-ih do sredine 1980-ih. Usporedimo li 1954., kada je ondje boravilo samo 5250, mahom domaćih, gostiju uz 68 065 noćenja, s rekordnom prijeratnom 1986. s prometom od 140 810 gostiju i 1 223 680 noćenja, od čega 78% stranih, dolazi se do zaključka da je u tih 30-ak godina ostvario povećanje prometa od 2700% (graf 3).⁷⁴

I Premantura je u samo 25 godina doživjela nagli razvitak, započevši 1966. s tek 2114 gostiju i 26 219, uglavnom domaćih, noćenja, a 1986. završila je na brojci od 44 220 turista i 411 018 noćenja, od čega 63% stranih, što je povećanje od nekoliko tisuća posto (tablica 1); slične su tendencije imali i Banjole i Pomer.

Ukupno gledano, najveći promet gostiju, ne samo na lokalnoj razini nego i na području čitave hrvatske obale, ostvaren je 1986., što će u spomenutim mjestima Puljštine biti premašeno tek 21 godinu nakon toga.⁷⁵ Od 1987. do 1990. uočen je pad turističkih dolazaka u prosjeku za oko 30%, a 1991. još i više, zbog nestabilne političke situacije u Republici Hrvatskoj.⁷⁶

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Usp. Danijela KRIŽMAN, "Turističko mjesto Medulin", *Gospodarstvo Istre*, 9/1996., br. 1, 110.; I. DUDA, *Pronađeno blagostanje*, 292.

⁷⁶ Vidi bilj. 71.

Turizam u gospodarstvu Puljštine

Ekonomski značaj turističkih djelatnosti primarno se ostvaruje kroz potrošnju gostiju. Kretanja u turizmu izravno potiču korištenje roba i usluga širokoga spektra djelatnosti s glavnim ishodištem u ugostiteljstvu i trgovini, što dalje utječe na "popratne" djelatnosti: poljoprivredno-prehrambeni sektor, promet i industriju.⁷⁷ Poljoprivredno je stanovništvo na razini čitave Istre u drugoj polovini XX. stoljeća u stalnom opadanju, primjerice 1961. čini ga 20% čitave populacije, 1971. godine 10%, a 1981. samo 4%. Proces deagrarizacije zasigurno je izraženiji u mjestima uz morsku obalu koja počinju razvijati turističku ponudu, što za sobom vuče smanjivanje obradivih, a povećanje neobradivih površina.⁷⁸ Tako je na prostoru nekadašnje Općine Pula⁷⁹ broj zasijanih površina od 1966. do 1990. godine pao sa 19 147 ha na 9462 ha, a istovremeno se povećao broj ugara i neobrađenih oranica sa 1525 ha na 3235 ha (graf 4).⁸⁰ Iako izgubljen za poljoprivredu, taj je prostor poslužio za izgradnju brojnih infrastrukturnih, gospodarskih i turističkih objekata te stambenih i kuća za odmor.

U Medulinu, primjerice, "na onim plodnim njivama bijele se tri grdosije: hoteli 'Medulin', 'Mutila' i 'Belvedere' (...). Poljoprivredni plodored zauvijek je zbrisan s ovog predjela (...). Jedna nova cesta vodi u Kaželu (naturistički kamp, op. a.). Onog puteljka i vrtova od prije dvije godine više nema. Sve je to poravnato i kultivirano (...). Niknuo je kamp. Na onom prostranstvu, gdje je posljednja žetva na 109 hektara njive obavljena u ovo doba 1969. godine, sada je stvoren 'raj' za kupaće".⁸¹ Iz ovoga je citata iz lokalnih novina iz srpnja 1971. vidljiva tendencija masovne prenamjene poljoprivrednih parcela za gradnju objekata turističke namjene, u ovom slučaju pod okriljem društvenoga (državnoga) sektora. Slična je situacija i u individualnom (privatnom) sektoru, gdje se dograđuju postojeći i grade novi objekti, uz relativno umjereno povećanje stalnoga broja stanovnika. To jasno govori u prilog činjenici da je određeni dio objekata građen s namjenom za odmor i iznajmljivanje gostima radi pribavljanja zarade.

⁷⁷ Mihajlo AČIMOVIĆ, "Neka gospodarska i demografska kretanja u Istri", *Gospodarstvo Istre*, 6/1993., br. 2, 141.

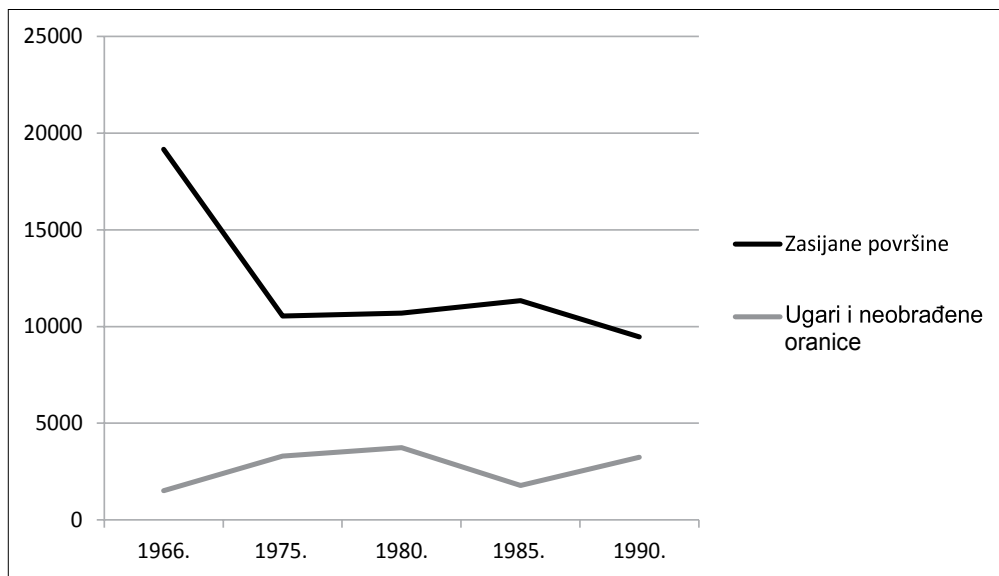
⁷⁸ *Isto*, 145.

⁷⁹ Ona obuhvaća šire područje od izabranih turističkih mjesta zastupljenih u radu, ali je uzeta kao jedina moguća varijabla zbog nedostatka statistike o poljoprivrednim kretanjima na razini samih mjesta. Općine su najniža razina koju statistički godišnjaci obuhvaćaju.

⁸⁰ "Korištenje oraničnih površina u ha, Općina Pula", u: *Dokumentacija: Poljoprivredna proizvodnja 1957.-1966.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1967.; "Korištenje oraničnih površina u ha, Općina Pula", u: *Dokumentacija: Zasijane površine*, Republički zavod za statistiku SRH, 1974./75., 1979./80., 1984./85.; "Korištenje oraničnih površina u ha, Općina Pula", u: *Dokumentacija: Zasijane površine*, Republički zavod za statistiku, Republika Hrvatska, 1990.

⁸¹ "U Medulinu", *Glas Istre*, 11. VII. 1971., 9.

Graf 4. Korištenje oraničnih površina općine Pula u hektarima (1966. – 1990.)

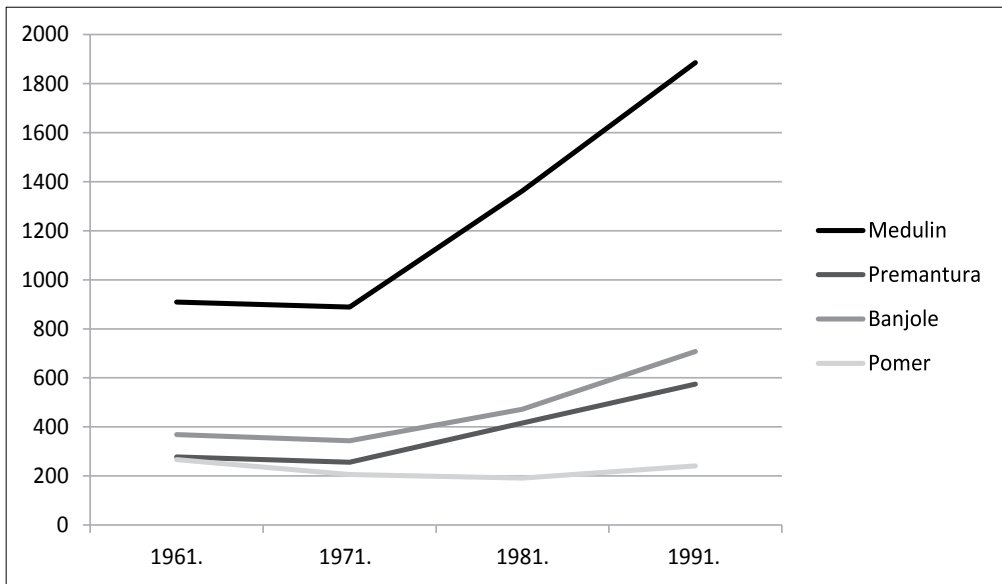
U Medulinu se, primjerice, od kraja 1960-ih do prve polovine 1980-ih u prosjeku godišnje prodavalo oko 60 parcela, većinom pašnjaka i oranica, a izdavalo se oko 30 građevinskih dozvola. Kao posljedica ubrzane izgradnje, u prvoj polovini 1980-ih u tome mjestu postoji oko 700 kućnih brojeva, od toga oko 400 dobivenih unatrag 20 godina.⁸² Dodamo li tomu podatak da je prema popisu iz 1900. u Medulinu samo 221 kuća,⁸³ što bi prema prethodno ustanovljenim podacima značilo da ih je do kraja 1950-ih izgrađeno još oko 80, dolazi se do zaključka da je hipergradnja od sredine 1960-ih posljedica popularizacije mjesta kao turističkoga odredišta. Toj tvrdnji u prilog ide činjenica da demografski rast ne prati u tolikoj mjeri povećanje broja objekata, jer prema popisu iz 1961. mjesto ima 909, a 1981. godine 1362 stanovnika (graf 5),⁸⁴ iz čega se vidi da broj stalnih prebivaljaca ne prati broj sagrađenih objekata – u naznačenom razdoblju povećanje broja kuća iznosi oko 120%, a stanovnika samo 50%, s time da bi trebalo uzeti u obzir da u jednom objektu rijetko živi jedan član, čime je razlika još upečatljivija.

⁸² I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 143.-144.

⁸³ *Isto*, 145.

⁸⁴ Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (<www.dzs.hr>).

Graf 5. Broj stanovnika u izabranim mjestima Puljštine (1961. – 1991.)

Slične su tendencije uočene u ostalim mjestima Puljštine zastupljenima u radu. Premantura je od 1961. do 1981. imala rast stanovništva od 44%, uz 211 izdanih građevinskih dozvola; Banjole povećanje stanovništva za 22% uz 142 građevinske dozvole; jedino je u Pomeru ustanovljeno smanjenje broja stanovnika od 28% te 58 izdanih građevinskih dozvola, što bi u tom mjestu značilo izrazito turistički motiviranu izgradnju.⁸⁵

Osim na smanjenje broja poljoprivrednoga stanovništva i poljoprivrednih površina, razvitak turizma u promatranom razdoblju ima velik utjecaj na ugostiteljstvo i trgovinu. Prema statistici na razini Općine Pula,⁸⁶ 1964. na tom prostoru djeluje samo 79 ugostiteljskih objekata svih tipova, većinom u državnom vlasništvu, s ukupno oko 700 zaposlenika.⁸⁷ Ta se brojka do 1991. uvećala na 434 jedinice koje zapošljavaju ukupno 2973 ljudi, od čega samo 147 u državnom, a čak 287 u privatnom vlasništvu.⁸⁸ Ti nas podaci dovode do saznanja da se u tih 27 godina najveće turističke ekspanzije broj objekata povećao za 550%, a broj radnika za 420% (graf 6), što navodi na zaključak o golemoj važnosti turizma za ovu gospodarsku granu.

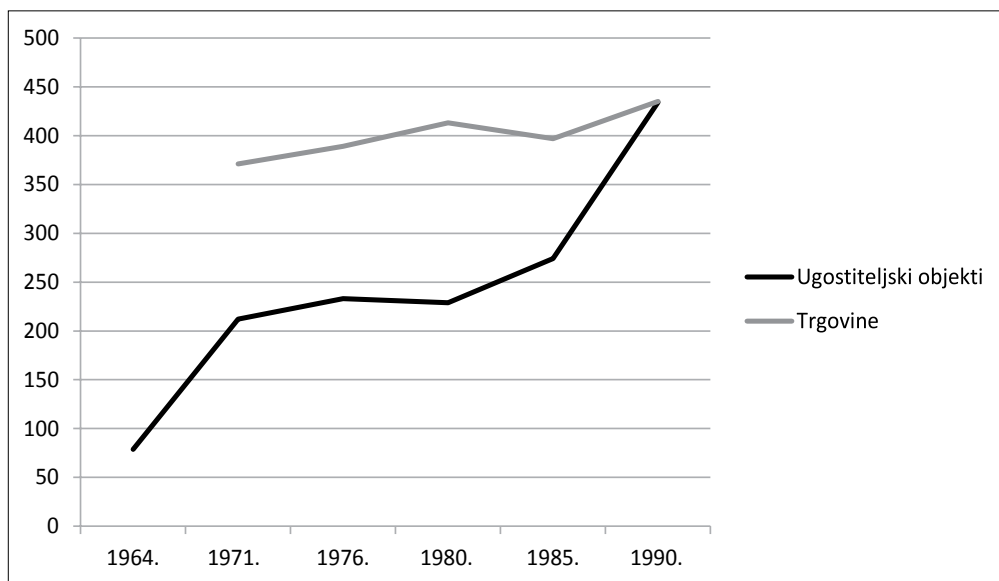
⁸⁵ I. BLAŽEVIĆ, "Razvojni put", 144.

⁸⁶ Vidi bilj. 79.

⁸⁷ "Broj ugostiteljskih objekata Općina Pula", u: *Dokumentacija: Ugostiteljstvo 1964.–1968.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1969.

⁸⁸ "Broj ugostiteljskih objekata Općina Pula", *Dokumentacija: Ugostiteljstvo 1990.*, Republički zavod za statistiku RH, Zagreb, 1991.

Graf 6. Broj ugostiteljskih objekata i trgovina u izabranim mjestima Puljštine (1964. – 1990.)

Trgovina u gospodarskoj strukturi Puljštine 1991. zauzima visoko drugo mjesto, a broj jedinica u svim trgovačkim domenama, kojih je 1969. bilo 371, a 1989. godine 435 (graf 6),⁸⁹ nije rastao rapidno kao u prije spomenutim djelatnostima, iako brojčana kretanja pokazuju da i ovdje turizam ima presudni utjecaj.

Konačno, prema statističkim podacima, udio turizma i ugostiteljstva⁹⁰ u društvenom proizvodu i narodnom dohotku na razini Općine Pula⁹¹ od kraja 1960-ih do kraja 1980-ih u stalnom je porastu (graf 7). On 1969. iznosi samo 4,7%⁹² – pri čemu treba imati na umu da je te godine turizam već doživio svojevrsni početni uzlet te bi bilo zanimljivo imati statistiku za početak 1960-ih – a 1986. doseže visokih 8,33%,⁹³ što ove dvije grane po gospodarskoj važnosti uvrštava među tri najznačajnije.

⁸⁹ "Društveni proizvod i narodni dohodak, Općina Pula", u: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1969., 1975., 1980., 1985., 1989., Zagreb, 1970.–1990.

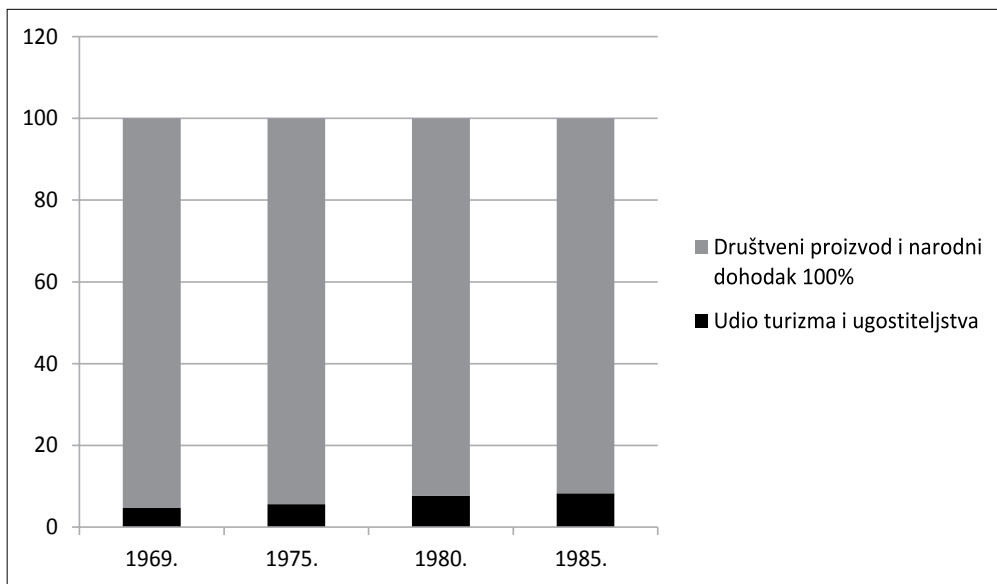
⁹⁰ Te se dvije gospodarske kategorije u statističkim godišnjacima uvijek prikazuju zajedno te ih je nemoguće razdvojiti.

⁹¹ Vidi bilj. 79.

⁹² "Društveni proizvod i narodni dohodak, Općina Pula", u: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1969., Zagreb, 1970.

⁹³ "Društveni proizvod i narodni dohodak, Općina Pula", u: Statistički godišnjak Republike Hrvatske, 1989., Zagreb, 1990.

Graf 7. Udio ugostiteljstva i turizma u društvenom proizvodu i narodnom dohotku (u postocima) u izabranim mjestima Puljštine zajedno (Banjole, Medulin, Pomer, Premantura, 1969. – 1985.)

Zaključak

Iz ovoga se rada može vidjeti da je značenje turizma za gospodarski razvoj svih četiri spomenuta mjesta Puljštine iznimno veliko. Početni zanos iz 1950-ih, kada gosti spontano "okupiraju" obalu, motivira domaće stanovništvo pri pokretanju čitavog niza djelatnosti radi podizanja razine ponude s nulte točke. Posljedica toga, što se može uklopiti u već započete modernizacijske procese, izgradnja je kompletne infrastrukture: asfaltiranje starih te izgradnja novih cesta, elektrifikacija naselja, dogradnja vodovodne mreže, ubrzanija gradnja privatnih kuća i smještaja pansionškoga tipa te kampova, što je za sobom povlačilo smanjenje nezaposlenoga stanovništva i ulaganja u nove investicije.

Svako od naselja od sredine 1960-ih ulaže gotovo sve svoje resurse u razvitak turizma, pa su u pogledu broja gostiju i noćenja doista postignuti izvanredni rezultati, odnosno povećanja od nekoliko tisuća posto. Paralelno s tim procesom detektirano je permanentno smanjenje poljoprivrednih površina, ali i ukupnoga udjela poljoprivrednoga stanovništva u tamošnjoj populaciji, jer nekadašnje agrarne parcele ustupaju mjesto infrastrukturnim i stambenim objektima u službi turizma i bliskih djelatnosti, čime se pored demografske i urbanističke strukture mijenja i čitav pejzaž područja.

Ovaj rad pokazuje da je turizam na prostoru južne Istre, ali i na globalnoj razini, fenomen od širega značenja za lokalnu zajednicu, s velikim utjecajem na čitav niz popratnih djelatnosti – ugostiteljstvo, trgovinu, poljoprivredno-prehrambeni sustav i industriju. Njegov udio, zajedno s ugostiteljstvom, u društvenom proizvodu i narodnom

dohotku područja Puljštine od kraja 1960-ih do početka 1990-ih porastao je za gotovo 100% te se svrstao u red ekonomski najvažnijih čimbenika, odmah iza industrije, koja je u ovom kraju iznimno razvijena, i trgovine, zbog čega je turizam postao jednom od okosnica gospodarstva u mjestima današnje Puljštine.

Izvori i literatura

- AĆIMOVIĆ, Mihajlo, "Neka gospodarska i demografska kretanja u Istri", *Gospodarstvo Istre*, 6/1993., br. 2
- *Arenaturist* (Pula), 1976.–1980.
- *AT novine* (Pula), 1987.
- BLAŽEVIĆ, Ivan, "Razvojni put i prekretničko značenje turizma u Medulinu", *Prilozi o zavičaju: Medulin, Savičenta, Sutivanac*, Pula, 1983.
- BLAŽEVIĆ, Ivan, *Turizam Istre*, Zagreb, 1984.
- *Corriere Istriano* (Pula), 1932.
- *Dokumentacija: Poljoprivredna proizvodnja 1957.–1966.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1967.
- *Dokumentacija: Promet turista po primorskim mjestima (općinama) 1958., 1962., 1966., 1976., 1986.*, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1959., 1963., 1967., 1977., 1987.
- *Dokumentacija: Promet turista u primorskim mjestima 1966., 1976.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1967., 1977.
- *Dokumentacija: Promet turista u primorskim općinama, 1990.*, Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1991.
- *Dokumentacija: Ugostiteljstvo 1964.–1968.*, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1969.
- *Dokumentacija: Ugostiteljstvo 1990.*, Republički zavod za statistiku RH, Zagreb, 1991.
- *Dokumentacija: Zasijske površine*, Republički zavod za statistiku SRH, 1974./75., 1979./80., 1984./85.
- *Dokumentacija: Zasijske površine*, Republički zavod za statistiku, Republika Hrvatska, 1990.
- *Domaći turizam. Informativni bilten za 1957. godinu*, Turistički savez Kotara Pula, Pula, 1957.
- DUDA, Igor, "Osvajanje vremena i prostora. Dokolica kao užitak dugog devetnaestog stoljeća", *Kolo*, 21/2001., br. 1
- DUDA, Igor, "I vlakom na vikend. Prilog socijalnoj i kulturnoj povijesti slobodnoga vremena u Hrvatskoj krajem 1960-ih", *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 3
- DUDA, Igor, "Dokono mnoštvo otkriva Hrvatsku. Engleski turistički vodiči kao izvor za povijest putovanja na istočnu jadransku obalu od 1958. do 1969.", *Časopis za suvremenu povijest*, 35/2003., br. 3

- DUDA, Igor, "Samoposluga kao vijest dana. Počeci suvremenog potrošačkog društva 1950-ih i 1960-ih godina", *Problemi sjevernog Jadrana*, 8/2003.
- DUDA, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Zagreb, 2005.
- DUDA, Igor, "Adriatic for All: Summer Holidays in Croatia", u: *Remembering Utopia. The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, ur. Breda Luthar i Maruša Pušnik, Washington, 2010.
- DUDA, Igor, "Workers into Tourists. Entitlements, Desires and the Realities of Social Tourism under Yugoslav Socialism", u: *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Budapest – New York, 2010.
- DUDA, Igor, "What to do at the Weekend? Leisure for Happy Consumers, Refreshed Workers, and Good Citizens", u: *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Budapest – New York, 2010.
- DUDA, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb, 2010.
- DUDA, Igor, "Rijetki trenuci odmora. Tito i slobodno vrijeme", u: *Tito – viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, Beograd, 2011.
- DUKOVSKI, Darko, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*, Pula, 2001.
- *Glas Istre* (Pula), 1948.-1971.
- HRS-BRENKO, Mirjana, "Pomerski zaljev: Uzgoj i istraživanja školjaka", u: *Premantura*, ur. Josip Percan, Pula, 1986.
- *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005.
- KLARIĆ, Marko, *Stare vjetrenjače u medulinskom zaljevu*, Medulin, 1962.
- KRIŽMAN, Danijela, "Turističko mjesto Medulin", *Gospodarstvo Istre*, 9/1996., br. 1
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (<www.dzs.hr>)
- *Premantura*, ur. Ivan Pauletta Corrado, Zagreb, 2007.
- *Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1969., 1975., 1980., 1985., 1989.*, Zagreb 1970.-1990.
- *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Zagreb, 2013.
- *Turistički pregled. Glasilo Turističkog saveza Hrvatske*, maj-juni 1955.
- *UT: Ugostiteljstvo i turizam*, 1969., 1974.-1975.
- VOJNIĆ, Ljiljana, "Premantura u turizmu Općine Pula", u: *Premantura*, ur. Josip Percan, Pula, 1986.
- VUKONIĆ, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb, 2005.

SUMMARY

**“JUST A SINGLE TOWN-INN, UNPRESENTABLE
AND DAMP AND – NOTHING MORE”: ON THE
TOURISM DEVELOPMENT PATH AND THE
PARTICIPATION IN ECONOMY OF CERTAIN PLACES
IN THE AREA OF PULA FROM 1960s TO 1980s**

The development of tourism in the socialist Croatia upon the end of the Second World War was hampered for a number of reasons: the parts of the pre-war tourism capacities had been destroyed, devastated and neglected, political and economic crisis was present not only in Yugoslavia, but also on the potential markets of Eastern and Western Europe, which represented the basic requirement for the mobility of tourists, and the putting of focus on the post-war development of industry where tourism was playing a marginal role at first. In Istria the status of boarding houses, hotels and supporting services was satisfactory: Opatija and Lovran currently disposed with 4.500 beds, and the facilities on the islands of Brijuni and Mali Lošinj could shortly be made available to guests, with minor repairs and purchase of inventory. In the second half of the 1940s and during the 1950s, various measures were introduced, like paid holidays, promotional exhibitions of Croatian and Yugoslavian Tourist Association, propaganda articles in daily, weekly and monthly newspapers and different incentives to trade unions, in order to stimulate local guests to use vacation outside their place of residence, which could be defined as an entrance of tourism into the sphere of “the socialist man’s” everyday life, but also as an increased awareness of tourism as an industry of interest to the entire country. The next stage in the development of tourism, especially foreign, started in socialist Croatia in the 1960s. That happened for at least two main reasons: one was the sudden economic boom in post-war Europe, the so called “golden age”, and the other was the abolition of visas in 1963. for all countries with which Yugoslavia had diplomatic relations. Opening the borders to foreigners and the releasing of Pula airport in 1967 represented an impetus to the providers of tourist services in eastern Istria to increase their capacities and level of supply. However, the main aim of this paper is to answer the question to what extent tourism had participated in the economy of some places in the area of Pula (Banjole, Medulin, Pomer, Premantura) and to accompany that process from 1960s to 1980s.

Key words: History of tourism, Istria, Banjole, Medulin, Pomer, Premantura, Economy